

IQTISODIY O'SISHGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

Usmonov Murodjon Dusmurot o'g'li*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, "Raqamli iqtisodiyot" kafedrası Assistant-stajyori***Sayfulloyev Ravshan Nutfullo o'g'li***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Iqtisodiyot fakulteti talabasi*ravshanbeksayfulloyev52@gmail.com**Qayumov Shaxzod Karim o'g'li***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Iqtisodiyot fakulteti talabasi*shahzodqayumov9@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola mualliflar iqtisodiy o'sish nazariyalari, modellari va uning belgilovchi omillarini batafsil tahlil qilishgan. Iqtisodiy o'sishning zarurligi va unga ta'sir qiluvchi omillar, jumladan, inson resurslari, tabiiy resurslar, kapital va texnologik rivojlanishlar, shuningdek, ijtimoiy-siyosiy faktorlarga e'tibor qaratilgan. Maqolada iqtisodiy o'sishning bevosita va bilvosita omillari, shuningdek, davlat xarajatlarining va to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning iqtisodiy o'sishdagi roli muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy o'sish, inson resurslari, tabiiy resurslar, kapital, texnologik rivojlanish, aholi daromadi, YaIM, milliy iqtisodiyot.

FACTORS AFFECTING ECONOMIC GROWTH

Abstract. The authors of this article analyzed in detail the theories, models and determinants of economic growth. Emphasis is placed on the need for economic growth and factors affecting it, including human resources, natural resources, capital and technological developments, as well as socio-political factors. The article discusses the direct and indirect factors of economic growth, as well as the role of government spending and direct investment in economic growth.

Keywords: economic growth, human resources, natural resources, capital, technological development, population income, GDP, national economy.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ

Аннотация. Авторы данной статьи подробно проанализировали теории, модели и детерминанты экономического роста. Особое внимание уделяется необходимости экономического роста и факторам, влияющим на него, включая человеческие ресурсы, природные ресурсы, капитал и технологические разработки, а также социально-политические факторы. В статье рассматриваются прямые и косвенные факторы экономического роста, а также роль государственных расходов и прямых инвестиций в экономическом росте.

Ключевые слова: экономический рост, человеческие ресурсы, природные ресурсы, капитал, технологическое развитие, доходы населения, ВВП, национальная экономика.

Kirish. Bugungi globalashuv davrida har bir davlatning iqtisodiy o‘shish sur‘atlari uning xalqaro maydondagi o‘rnini belgilashda asosiy mezonlardan biriga aylanmoqda. Iqtisodiy o‘shish mamlakatda ijtimoiy farovonlikni oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va raqobatbardoshlikni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo iqtisodiy o‘shishga turli omillar ta‘sir ko‘rsatadi va ular o‘zaro murakkab o‘zaro bog‘liqlikda ishlaydi. Ushbu maqolada iqtisodiy o‘shishga ta‘sir qiluvchi asosiy omillar tahlil qilinadi, ular orasida investitsiyalar, innovatsiyalar, infratuzilma, kadrlar salohiyati va davlat siyosati alohida e‘tiborga olinadi. Mazkur tahlillar iqtisodiy siyosatni shakllantirish va rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Hududlarda yuqori iqtisodiy o‘shish va aholi bandligini ta‘minlashning yangi tizimini yo‘lga qo‘yish hamda bu borada mahalliy hokimliklarning roli va mas‘uliyatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonida Hududlarni kompleks rivojlantirish, yuqori iqtisodiy o‘shishga erishish, biznes muhitini yanada yaxshilash, o‘shish nuqtalarini ishga solish, yashil tamoyil va yondashuvlarni keng joriy etish orqali aholi bandligini ta‘minlash va daromadlarini oshirish borasida mahalliy hokimliklar mas‘uliyati va hisobdorligini oshirish hamda ularning tashabbuskorligi, islohot va o‘zgarishlarga “egalik qilish” rolini kuchaytirishga qaratilgan tizimni joriy etish hamda 2025-yilda respublika va hududlar kesimida iqtisodiy o‘shish, ishsizlik hamda kambag‘allik darajasini pasaytirish bo‘yicha maqsadli ko‘rsatkichlar belgilangan.

Adabiyotlar tahlili

Denison (1962) iqtisodiy o'shish real YaIM yoki aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yalpi ichki mahsulotning o'sishi, o'zgarmas narxlarda o'lchanadigan milliy mahsulotning o'sishi ekanligini tasdiqladi. Iqtisodiy o'shish to'g'ridan-to'g'ri omillarning ta'siri, masalan, inson resurslari (faol aholining ko'payishi, inson kapitaliga investitsiyalar), tabiiy resurslar (yer, yer osti boyliklari), band bo'lgan kapitalning ko'payishi yoki texnologik yutuqlar. Iqtisodiy o'shishga institutlar (moliya institutlari, xususiy ma'muriyatlar va boshqalar), yalpi talab hajmi, jamg'arma stavkalari va investitsiyalar stavkalari, moliya tizimining samaradorligi, byudjet va fiskal siyosat, mehnat migratsiyasi va boshqalar kabi bilvosita omillar ham ta'sir ko'rsatadi. kapital va hukumatning samaradorligi. Iqtisodiy o'shishning to'rtta asosiy omili mavjud: inson resurslari, tabiiy resurslar, kapital shakllanishi va texnologiya, ammo tadqiqotchilar har bir determinantga bergan ahamiyati har doim boshqacha bo'lgan. Mashhur iqtisodchilar vaqt o'tishi bilan zamonaviy iqtisodiy o'shish nazariyalarida paydo bo'ladigan eng asosiy tarkibiy qismlarni taqdim etdilar.

Benoit (1978), Pieroni (2009), Xo va Chen (2014) harbiy xarajatlarning iqtisodiy o'shishga ta'sirini o'rganishdi. Ko'pgina tadqiqotchilar mudofaa xarajatlari o'shishga salbiy ta'sir qiladi degan xulosaga kelishdi. Benoit (1798) o'z sohasida kashshof bo'lib, kam rivojlangan davlatlar uchun harbiy xarajatlar iqtisodiy o'shishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqladi. Davlat xarajatlarning ushbu komponenti ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi haqidagi taxmin namunalarga, turli xil nazariy spetsifikatsiyalarga va vaqt davriga bog'liq. Mc.Donald va Eger (2010) mudofaa xarajatlari iqtisodiy o'shishga kichik yoki aksincha, ahamiyatsiz ta'sir

ko'rsatishini tasdiqladi. Boshqa tomondan, Pieroni (2009), Xo va Chen (2014) harbiy xarajatlar iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatadi degan xulosaga kelishdi. Boldeanu va Tache (2015) 30 Yevropa mamlakatlari uchun COFOG metodologiyasidan foydalangan holda davlat xarajatlari va o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qildilar. Ular davlat xarajatlarning har bir tarkibiy qismini o'zlarining kichik toifalariga ajratdilar va davlat xarajatlarning o'sishga ta'sirini tahlil qilish uchun 3 ta statistik usuldan foydalanganlar. Natijalar shuni ko'rsatdiki, davlat xarajatlarning katta qismi iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Tahlil va natijalar

Iqtisodiy o'sish bir mamlakat yoki mintaqaning yalpi ichki mahsuloti (YIM) yoki boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlarining vaqt o'tishi bilan oshishini anglatadi. Bu jarayon xalq farovonligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, davlat daromadlarini oshirish, innovatsiyalarni rag'batlantirish, global maydonda raqobatbardoshlikni oshirish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash hmada ekologik muammolarni hal qilish sabablarga ko'ra muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun iqtisodiy o'sish davlat va jamiyatning turli jihatlarini yaxshilashga yordam beradigan asosiy omildir. Barqaror va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlash orqali milliy farovonlikka erishish, global maydonda o'z o'rnini mustahkamlash va kelajak avlodlar uchun mustahkam iqtisodiy poydevor yaratish mumkin.

Iqtisodiy o'sishga ta'sir qiluvchi omillardan quyidagilarni ko'rib chiqamiz.

➤ **Investitsiya.** Iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlaridan biri bu investitsiyalardir. Moliyaviy mablag'lar ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy qilish va infratuzilmani rivojlantirishga yo'naltiriladi. Investitsiyalarning yetarli darajada bo'lmasligi iqtisodiy turg'unlikka olib kelishi mumkin. Shu sababli, davlat va xususiy sektor o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi.

Investitsiyalar, ayniqsa, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida, yangi ish o'rinlarini yaratishga olib keladi. Bundan tashqari, xorijiy investitsiyalar yuqori texnologiyalarni mamlakatga olib kirib, iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

➤ **Innovatsiyalar va texnologiyalar.** Innovatsiyalar iqtisodiy o'sishning asosiy manbalaridan biri sifatida ko'riladi. Yangi texnologiyalarni joriy qilish mehnat unumdorligini oshiradi va mahsulot tannarxini kamaytiradi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar so'nggi yillarda iqtisodiy faoliyatni transformatsiya qilishda muhim rol o'ynamoqda. Tadqiqot va rivojlantirish (R&D) sohasiga kiritilgan sarmoyalar iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlaydi.

Masalan, sun'iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalari ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtiradi, bu esa iqtisodiyotning turli sektorlarida samaradorlikni oshirishga olib keladi. Innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash, ayniqsa, texnoparklar va innovatsiya markazlari orqali amalga oshirilishi zarur.

➤ **Infratuzilma rivoji.** Rivojlangan infratuzilma iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida samaradorlikni oshiradi. Transport, energetika va aloqa sohalaridagi infratuzilma loyihalari iqtisodiy jarayonlarni tezlashtiradi va ishlab chiqarishning logistika xarajatlari kamaytiradi. Infratuzilmaning rivojlanishi shuningdek, ichki va tashqi bozorlarga chiqishni osonlashtiradi.

O‘zbekiston misolida, 2020-2023 yillarda transport va kommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish bo‘yicha qator loyihalar amalga oshirildi, bu esa mintaqaviy iqtisodiy aloqalarni yaxshiladi.

➤ **Kadrlar salohiyati.** Iqtisodiy o‘shish yuqori malakali va tajribali ishchi kuchisiz amalga oshirilishi qiyin. Ta‘lim va kasb-hunar o‘rgatish tizimining takomillashuvi iqtisodiyotning ehtiyojlariga mos keladigan kadrlar tayyorlashni ta‘minlaydi. Aholining bilim darajasini oshirish innovatsion faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xususan, mehnat bozorida malakali ishchilar talabini qondirish uchun davlat tomonidan ta‘lim va qayta tayyorlash dasturlariga katta e‘tibor qaratilmoqda. Bu iqtisodiy o‘shishning barqarorligini ta‘minlaydi.

➤ **Davlat siyosati.** Barqaror iqtisodiy o‘shishga erishishda davlat siyosati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlovchi soliq, kredit va subsidiyalar tizimi, shuningdek, erkin bozor mexanizmlarining samarali ishlashi iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, qonunchilik bazasining mustahkamligi va korrupsiyaga qarshi kurash ham muhim o‘rin tutadi.

Davlat siyosatining samaradorligi, ayniqsa, iqtisodiy islohotlarning izchilligi bilan bog‘liq. Mamlakatda bozor mexanizmlarini takomillashtirish va qulay biznes muhitini shakllantirish iqtisodiy o‘shishga ijobiy ta‘sir qiladi. Iqtisodiy o‘shishning asosiy determinantlari sifatida ta‘minot va talab omillari ajratiladi. Ta‘minot omillari tabiiy resurslar, kapital tovarlar, inson resurslari va texnologiya bo‘lib, ular tovarlar va xizmatlar qiymatiga ta‘sir qiladi. Yalpi ichki mahsulot o‘shishining har bir tarkibiy qismi o‘ziga xos omillar orqali belgilanishi mumkin. Davlat xarajatlari, kapital to‘plami, investitsiyalar, valyuta kurslari va boshqa omillar iqtisodiy o‘shishga ta‘sir qiladi. Davlat xarajatlarining iqtisodiy o‘shishga ta‘siri haqida qarama-qarshi fikrlar mavjud. Ba‘zi tadqiqotlar davlat xarajatlarining o‘shishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini aniqlagan, boshqalari esa davlat xarajatlarining salbiy ta‘sirini ko‘rsatgan. Shu bilan birga, ta‘lim, inson kapitalining sifati va harbiy xarajatlar kabi boshqa omillar ham iqtisodiy o‘shishning muhim determinantlaridir. Savdo va to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar ham iqtisodiy o‘shishning belgilovchi omillari sifatida o‘rganilgan. Savdo ochiqqligi va eksport o‘shishi iqtisodiy o‘shishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi, ammo ba‘zi tadqiqotlar importning salbiy ta‘sirini ko‘rsatgan. To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar esa iqtisodiy o‘shishga bevosita ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda. Shu bilan birga, iqtisodiy o‘shishning ijtimoiy-siyosiy omillari ham katta rol o‘ynaydi. Hukumat samaradorligi, siyosiy barqarorlik, madaniy omillar va geografik faktorlar iqtisodiy o‘shish jarayoniga ta‘sir qiladi. Umuman olganda, iqtisodiy o‘shishning murakkabligi va ko‘p omillar bilan bog‘liqligi tufayli uning o‘shish sur‘atlarini ta‘minlash uchun kompleks yondoshuvlar zarur. Tadqiqotlar va modellarning ko‘pligi o‘shishni rag‘batlantirish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy o‘shish nazariyalari va modellari hozirgi iqtisodiy faoliyatning kelajakdagi iqtisodiy o‘zgarishlarga qanday ta‘sir ko‘rsatishini aniqlashga yordam beradi. Iqtisodiy o‘shishning davom etishi uchun manbalarni aniqlash va tahlil qilish, shuningdek, o‘shishni rag‘batlantiruvchi asosiy omillarni tushunish juda muhim. Iqtisodiy o‘shish

insoniyat farovonligi uchun zarur bo'lib, uning rivojlanishi sanoat, texnologiya va ijtimoiy-siyosiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir. iqtisodiy o'sish ko'plab omillarning uyg'un ishlashiga bog'liqdir. Investitsiyalar, innovatsiyalar, infratuzilma, kadrlar salohiyati va davlat siyosati iqtisodiy jarayonlarni qo'llab-quvvatlovchi asosiy omillardir. Ushbu omillarni samarali boshqarish orqali iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish va milliy farovonlikni ta'minlash mumkin.

Takliflar

Iqtisodiy o'sishni barqarorligini ta'minlash bo'yicha quyidagi takliflar ishlab chiqilgan:

Birinchidan, Investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay muhit yaratish: Qonunchilikni soddalashtirish va xorijiy sarmoyadorlar uchun soliq imtiyozlari joriy qilish.

Ikkinchidan, Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash: Tadqiqot va rivojlantirish (R&D) loyihalariga davlat va xususiy sektor sarmoyalarini oshirish.

Uchinchidan, Infratuzilmani rivojlantirish dasturlarini kengaytirish: Transport va energetika sohalarida yirik loyihalarni amalga oshirish orqali logistika xarajatlarini kamaytirish.

To'rtinchidan, Kadrlar salohiyatini oshirish: Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va iqtisodiyot ehtiyojlariga mos yangi kasb-hunar dasturlarini joriy etish.

Beshinchidan, Barqaror davlat siyosatini amalga oshirish: Korrupsiyaga qarshi kurashish va iqtisodiyotni erkin bozor tamoyillari asosida boshqarishni ta'minlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abbott, Andrew, and Philip Jones. 2011. "Procyclical government spending: Patterns of pressure and prudence in the OECD." *Economics Letters* 111: 230–232.
2. Abu-Eideh, Omar Mahmoud. 2014. "Factors of economic growth in Palestine: an empirical Analysis during the period of (1994-2013)." *International Journal of Business and Economic Development* 2(2): 70-84.
3. Acemoglu Daron, Simon Johnson, and James Robinson. 2002. "Reversal of fortune: geography and institutions in the making of the modern world income distribution." *Quarterly Journal of Economics* 117(4): 1231–1294.
4. Acemoglu, Daron, and Thierry Verdier. 2000. "The Choice between Market Failures and Corruption." *American Economic Review* 90(1): 194-211.
5. Acemoglu, Daron. 2009. *Introduction to modern economic growth*. Princeton NJ: Princeton University Press. Ahmad, Jaleel, and Andy C.C. Kwan. 1991. "Causality between exports and economic growth: Empirical evidence from Africa." *Economics Letters* 37(3): 243-248.
6. Aisen, Ari, and Francisco Jose Veiga. 2013. "How does political instability affect economic growth?" *European Journal of Political Economy* 29: 151-167.
7. Alesina, Alberto, Filipe Campante, and Guido Tabellini. 2008. "Why is fiscal policy often procyclical?." *Journal of the European Economic Association* 6(5): 1006–1030.
8. AL-Raimony, Ahmad. 2011. "The Determinants of Economic Growth in Jordan". *Abhath Al-Yarmouk, Humanities and Social Sciences Series* 27(3): 2297-2305.

9. Arpaia Alfonso, and Alessandro Turrini. 2008. “Government Expenditure and Economic Growth in the EU: Long-Run Tendencies and Short-Term Adjustment.” SSRN Working Paper Series 300: 800–844.

10. Arusha, Cooray V. 2009. “Government Expenditure, Governance and Economic Growth.” Comparative Economic Studies 51(3): 401-418.

Internet saytlari

11. <https://www.lex.uz/uz/docs/-7271094>

12. <https://lex.uz/docs/-4978202?ONDATE=07.05.2024>

13. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/2252>
<https://ukraine.un.org/uz/sdgs/8>

14. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/01/09/wb/>